

havn og videre ut i Europa. Det er interessant å lese hvordan geografi, økonomi, personlige egenskaper og rene tilfeldigheter har vært med på å prege Holbergs intellektuelle dannelse. Selv for mer tekstorienterte litteraturforskere er det interessant å vite at Holberg foretrakk å overvære rettssaker i Palais de Justice i Paris fremfor å besøke teateret. Og for noen nordmenn er det kanskje skuffende å høre hvordan Holberg foretrakk naturen i form av den velorganiserte symmetri en hage kan by på fremfor de uryddige norske fjell. Eiliv Vinje gir et fint overblikk over Holbergs essayistikk, særlig *Moralske tanker* fra 1744 og *Epistler* fra 1748–1754. Vinje påpeker hvordan Holberg viderefører den essayistiske arven fra Montaigne: Holberg demper bruken av den personlige erfaringen, men legger desto større vekt på paradokset, på spøken og det absurde. Helge Jordheim undersøker *Niels Klim* i lys av den utopiske roman i Europa og viser hvordan Holberg videreutvikler noen kjente topos og konvensjoner fra europeiske forbilder. Romanen handler ikke bare om ulike statsformer, men er også en undersøkelse av hvordan kategoriene tid og rom ble opplevd og representert ved begynnelsen av den moderne epoke.

Den tematiske organiseringsformen kan naturligvis skape noen spørsmål og en viss irritasjon hos leseren. Ofte gjentas opplysninger som vil være godt kjent fra forrige artikkel, Holbergs verker introduseres flere ganger etc. Men i en slik bok, som bare unntaksvis vil bli lest fra perm til perm, fungerer organiseringen greit. Julia Kristevas tale, fra da hun ble tildelt prisen i 2004, er trykt først i antologien. Den er fulgt av Shmuel Noah Eisenstadts (vinner 2006) aktuelle forelesing "The Problematique of Modernity – Fragmentation, Fundamentalism and Pluralism". Dette er på et vis passende: Holberg var en forfatter som i sin tid etablerte viktig kontakt mellom dansk-norsk og europeisk kultur. Men selv om bidragene i og for seg er interessante nok, virker de i denne sammenhengen noe malplasserte – de relaterer

seg bare indirekte til bokas hovedtema, Holberg. Uansett vil de vise fremtidens prisvinnere at de befinner seg i celebret selskap.

"Voilitat per ora hominum Holbergius" (Holberg flyver blant de levende fra munn til munn) står det på Holbergs sarkofag. I dag er dette dessverre ikke tilfelle. Men *Holberg* tilbyr et allment publikum en vei inn i denne forfatterens store tekstverden, hans liv og hans tid. Denne utgivelsen gjør at Holberg kan bli bedre kjent for et større internasjonalt publikum.

John Brumo

Maria Sjöberg, *Kvinnor i fält 1550–1850* (Möklinta: Gidlund, 2008). 236 s.

På omslaget till Maria Sjöbergs bok *Kvinnor i fält* (2008) strider soldater vid Leipzig 1642. Men var finns kvinnorna som boken ska handla om? Jodå, där i förgrunden sitter en kvinna med ett litet barn, med blicken riktad mot en krigare till häst. På bakpärmen syns också andra kvinnor, nära trossen som har stannat i närheten av krigsfältet. Det tar lite tid att ställa om blicken för att se kvinnor och deras positioner på målningen. Detsamma gäller när man söker kvinnor i källor som berättar om krig och militära aktiviteter under tidigmodern tid. Först kan det vara svårt, men det är möjligt att hitta kvinnor också i dessa källor, och kvinnorna är inte alltid lika avskilda från själva slagsfältet som i Johan Hammers ovannämnda måleri. Detta framgår av Sjöbergs bok.

I propaganda, litteratur och konst har kvinnor ofta fått stå som representanter för freden eller som offer för de krigiska männens våld. Sjöberg visar att bilden inte blir så ensidig när man vänder sig till andra källor, till exempel memoarer, brev, protokoll och armélängder. Det har krävts en hel del arbete och kreativt tänkande för att lyfta fram information om en militär hushållsorganisation som

under åren 1550–1850 möjliggjorde kvinnors närvaro i krig, och som till och med förutsatte både kvinnor och barn som en naturlig del av arméernas sammansättning i Sverige och hela Europa.

Boken *Kvinnor i fält* visar att den tidigmoderna armén följdes av en "svans" som bestod av medföljande marketentare, tjänare, prostituerade – men först och främst soldathustrur. Deras minne har levt vidare i några skönlitterära verk, som i Johan Ludvig Runebergs dikt om Lotta Svärd som följde sin make i fält och sedan som änka under kriget 1808–1809 var marketentare. Sjöberg analyserar detta underhållssystem, dess uppkomst, normalisering, ifrågasättande och avskaffande. Boken kan rekommenderas både som en genushistorisk analys med långa linjer och som ett exempel på den nyare militärhistorien som i allt högre grad tar i betraktande att militärlivet var starkt knuten till sin tids ekonomiska, sociala och kulturella förhållanden. Detta är något som Sjöberg påpekar både i *Kvinnor i fält* och i sin senaste bok *Sammanflätat: civilt och militärt i det tidigmoderna Sverige* (2009). Speciellt under tidigmodern tid var det militära och det civila inte strikt separerade sfärer.

Maria Sjöberg är en erfaren forskare, en av de mest framstående inom forskningen om Sveriges tidigmoderna historia. Det här syns i boken. Samtidigt som författaren lyfter fram nytt material och nya synvinklar bygger hon på sin gedigna sakkunskap i genushistoria och socialhistoria. Även om boken heter *Kvinnor i fält*, behandlar den också män och manlighet på ett intressant sätt. Sjöberg analyserar homosocialiteten bland de manliga krigarna och hur självuppoffrande lojalitet uppskattades manliga kamrater emellan. Samtidigt fanns det ändå utrymme för hushållssystemets kvinnor och familjer i fälttågen. Sjöberg söker också spår efter barn som har fötts i fält, pojkar som har hjälpt soldater och unga flickor som har vistas i fält som döttrar eller tjänarinor inom ett hushåll.

Vad kan forskaren då finna i sina källor och hurdana förändringar kan man spåra i det förflutna? När det gäller 1500-talet är källorna ganska sporadiska. Det är mest existensen av strikta stadgar mot våldtäkt som antyder att soldaterna har kommit i kontakt med kvinnor. Enstaka kvinnor nämns, och det är ju känt att officershustrur kunde vistas med sina makar nära krigsfältet. Mera information är ändå att hämta från och med 1600-talet då den svenska armén inledde krigsoperationer på kontinenten. Från trettioåriga kriget framåt finns det mera material om kvinnor i krig, och i stort sett gäller samma villkor på både 1600- och 1700-talen.

Kvinnornas närvaro sågs inte enbart som något positivt. Överheten verkar under hela perioden ha betraktat kvinnornas närvaro med misstänksamhet. Misstankar riktades speciellt mot ogifta kvinnor som ansågs orsaka osedlighet och oro bland männen. Inte heller var det självklart att soldaterna tilläts ha sina hustrur med, men i praktiken hade armén få alternativa möjligheter att ordna soldaternas underhåll. Soldaterna kunde inte ta livsmedel med sig hemifrån, utan deras underhåll togs från de orter där kriget utspelades. Det var mödosamt att ordna underhåll och därför behövdes kvinnor som kunde ta hand om tvätt och mathållning samt samla ved. Dessutom tog kvinnorna anställningar här och där under vägen och med sina inkomster kunde de köpa förnödenheter för sina hushåll. Även om det inte var oproblematiskt att ha kvinnor och barn med i fält lade de samtida märke till att soldathustrurnas arbete hjälpte männen att orka mer.

När de svenska krigsartiklarna 1621 för första gången uttalat tillät soldaters giftermål verkar det vara en existerande praktik som sanktioneras. Till skillnad från vissa andra historiker betonar Maria Sjöberg gräsrotsnivåns betydelse: beslut som fattades av vanligt folk gjorde att också lagstiftningen måste ändras. Det var inte bara underhållet som man tog

hänsyn till. Soldathustrur ansågs också motverka social oro i fält och de ansågs ha en moraliskt stabiliserande funktion. När soldaterna hade sina hustrur med sig minskade risken för utomäktenskapligt sexuellt umgänge, äktenskapsbrott eller tvegitte.

Sjöberg poängterar att kvinnorna i fält levde bland soldaterna, inte i någon separat avdelning. Det finns däremot ytterst få exempel på kvinnor som deltog i själva kriget som soldater, men de kunde delta i plundringar. Också männen kunde vid behov ta hand om underhåll, baka och sköta om sina familjemedlemmar. Arbetsfördelningen i hushållet kunde variera beroende på vad som behövdes för hushållets överlevnad. Hushållet samt dess produktiva och reproduktiva arbete var alltså en central förutsättning för homosocialt uppbyggda organisationer både i det militära och det civila, om dessa två sfärer ens gick att entydigt skilja från varandra under tidigmodern tid.

Det fanns en hierarki mellan kvinnorna som vistades i fält, liksom krigarnas värld var hierarkiskt organiserad. Fruar till högre befäl reste oftast i vagn, besökte lokala hov och fick bättre underhåll än de andra. Ändå visar memoarer som Agneta Horns levnadsteckning tydligt att också de mest förnäma kvinnorna drabbades av krigets vardag och vedermödor. Främst verkar de ha bekymrat sig för farsoter som skördade både män och kvinnor. Kvinnor av något lägre rang färdades till häst, medan vanliga soldathustrur gick till fots bredvid regementens bagage. Om dessa hustrur längs ned på rangskalan finns det minst information. De verkar ha uppskattats på grund av att de hjälpte sina män, men de omnämndes också med tillmälen som "mulor". Åtminstone på 1700-talet krävde omgivningen av dem speciellt strikt moral, medan kvinnor av högre skikt kunde leva avsevärt mer fritt.

Maria Sjöberg ser 1700-talet som en tid av förändring, men det är en förändring som ägde rum mycket långsamt. Redan i slutet av 1600-

talet höjdes flera kritiska röster mot kvinnornas närvaro i fält, och vid början av 1700-talet försökte Karl XII radikalt minska kvinnornas deltagande i krig. Kungen menade att bara en särskild kategori av kvinnor, marketentare, skulle få tillstånd att vistas i fält. Dessutom strävade han efter att minimera soldaternas behov av medhjälpare genom att ordna transport av livsmedel för deras räkning. Dessa radikala förändringar förblev temporära: i stort sett var den svenska armén beroende på hushållssystemet i fält under hela 1700-talet.

Det framgår av 1700-talets källor, till exempel av brev skrivna av präster och officerare, att kvinnornas närvaro fortfarande sågs som något självklart, till och med önskvärt, så länge det handlade om gifta kvinnor. Till och med en "lösaktig" ogift kvinna kunde förvandlas till en hederlig hustru, bara hon gifte sig med soldaten hon umgicks med. Sjöberg beskriver enstaka sådana fall där soldater av tacksamhet eller kärlek var villiga att gifta sig med kvinnor som följde armén, oavsett deras rykte, för att dessa kvinnor hade visat dem kärlek och omvårdnad. I några fall kritiserade präster att änkor och änklingar var för snabba att gifta om sig, men ofta insåg både prästerskap och överbefäl att ett snabbt nytt giftermål kunde vara nödvändigt för både män och kvinnor för att försäkra ömsesidig försörjning.

Från 1700-talet finns det mera källor som kan berätta detaljerat om vanliga kvinnors liv i fält. Under stora nordiska krigets tid var det många soldater, kvinnor och barn som togs i rysk fångenskap. Handlingar som berättar om dessa fångars liv tyder på att det fanns många kvinnor som hade följt den svenska armén från Sverige och som hade fött barn både i fält och i fångenskap, blivit änkor och snabbt gift om sig. Tyvärr är det ofta bara mannens namn som har förts in i dokumenten, och hans hushåll beskrivs endast med en siffra, som antalet människor som bodde hos honom. Det finns dock också mera detaljerade källor om enstaka kvinnornas levnadsvillkor.

I början av 1800-talet började hushållssystemet avvecklas på allvar. Soldater fick gifta sig, men deras försörjning i fält ordnades utan att familjen involverades. Dessutom fick hustrun och barnen försörjning hemma så att de inte behövde vistas med männen i krig. Skarpare distinktioner mellan civilt och militärt utvecklades, fast praktiken fortfarande kunde se annorlunda ut än det renodlade idealet. Under 1800-talet började man uppfatta kvinnor som civila personer som inte hörde hemma i krig. Som sjuksköterskor, eller med andra professionella uppgifter, kunde de ändå vistas i fält. Under den här tiden försvann alltså de gifta kvinnorna från krigsskådeplatserna, och de ogifta, som tidigare ansetts orsaka osedlighet, blev nu viktiga för armén i olika professionella uppgifter. Nu krävdes det att dessa kvinnor inte skulle gifta sig.

Det är ett nöje att läsa *Kvinnor i fält* eftersom den presenterar en mångsidig tolkning av hushållssystemets betydelse i krig. Jag uppskattar speciellt att Sjöberg lyfter fram gräsnivån och att hon påpekar hur val som gjordes i vardagen ledde till förändringar på högre nivåer i samhället. Det var vanliga människors val och uppfattningar om äktenskap och förhållandet mellan könen som hade inflytande över beslut som fattades i samhällets topp. Den stora linjen i boken kunde sägas vara kvinnornas förändrade roll i fält som går från uppgiften att arbeta för männens hushållning som hustrur till uppgiften att arbeta som innehavare av vissa professioner. Det är viktigt att distinktionen mellan civilt och militärt ifrågasätts. Denna tudelningen är ännu ett exempel på hur upplysningens och 1800-talets uppfattningar om hur samhället är och bör vara organiserat har styrt forskningens sätt att betrakta tidigmoderna epoker.

Visst är det frustrerande att källäget inte alltid tillåter några långtgående slutsatser, men detta är ju ett bekant problem som historiker som arbetar med äldre tider inte kan göra något åt. Sjöberg konstaterar att det trots allt är

mycket som faktiskt är bevarat i källmaterialet. Tack vare hennes arbete blir det nu lättare för andra forskare att fundera på källor och synvinklar och analysera temat vidare.

Anu Lahtinen

Oskar Sjöström, *Fraustadt 1706: ett fält färgat rött* (Lund: Historiska Media, 2009). 336 s.

Från Peter Englund's *Poltava* (1988), går ett par olika linjer, en över ett populärt historiskt författarskap till Svenska Akademien och sekreterarskap, en annan linje över skildringar av berömda svenska slag: Margus Laidres *Segern vid Narva: början till en stormakts fall* (1996), Claes Wahlöös och Göran Larssons *1676* (1996), Bo Ericssons *Lützen* (2008), och så Oscar Sjöströms bok om slaget vid Fraustadt 1706. Lite märkligt är att ingen skrivit om de svenska segrar som haft störst europeisk betydelse. Jag avser Gustav Adolfs seger vid Breitenfeld 1631 och Lennart Torstenssons vid Jankow 1645.

Boken har förtjänster. Kartmaterialet är bra. Framför allt är det lätt att följa stridsrörelserna under själva slaget. Sjöström har vidare ambitionen att se på situationen inte bara i den svenska armén utan även i den sachsisk-ryska. Balansen mellan slaget (125 sidor), förhistorien (140 sidor) och efterhistorien (25 sidor) är acceptabel.

Det största problemet med boken finner jag vara att författaren har en gammaldags storsvensk syn på skeendet. Om kung August "den starke" heter det att han var självgod och hade en "nästan häpnadsväckande brist på verklighetsuppfattning". Det kan sägas, men omdömet borde gälla i minst lika stor utsträckning Augusts motståndare, den svenske kungen Karl XII. Om honom säger författaren att han senhösten 1701 insett att det polska kriget i praktiken var oundvikligt. Varför var det ound-